

MANAS DESTANI'NDAKİ İKTİSADİ UNSURLAR ve İKTİSADİ ZİHNİYET

Hasan Atik^{1*}

Özet: Manas Destanı; Kırgızların, dış düşmanları Kalmuklar ve Çinliler ile yaptıkları savaşların ve kendi içlerindeki mücadele ve karışıklıkların anlatıldığı manzum bir eserdir. Dünya tarihinin 1000 yıllık serüvenine şahitlik eden bu destan, asırlarca nesilden nesile aktararak bugünlere kadar gelmiştir. Manas destanı, derin psikolojik motifler açısından zengindir. Destanda, halkın memleket, zorluk, medeniyet, ulus hakkındaki düşünceleri ile sevgi, refah, idare ve ölüm gibi anlayışları da yer almaktadır. Manas Destanı'nda bahsedilen psikolojik imkânların kuvveti ve destanın her yüzyılda yenilenerek devam etmesi, gelenek ve göreneklerin değişim ve gelişimini yakalama imkânını vermektedir. İnsanların doğayla ve toplumla girdiği münasebet ve bunlara karşı takındığı tavrı, dönemin iktisadî yapısını ve zihniyetini yansıtmaktadır. Çalışmada, Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesine çevirmiş olduğu Manas Destanı, üç ölçüt (madde, çevre, zaman) içinde incelenmiş olup, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, "Manas Destanı"ndaki mısralardan hareketle, bazı iktisadî terimler, iktisadî faaliyetler ve sosyal ilişkiler ifade edilmiştir. Manas Destanı'nda toplumun maddeye karşı tavrı, mülkiyet anlayışı, toplumsal ilişkilerin madde üzerindeki tesiri incelenmiştir. Manas destanında ekonomi, sosyal ilişkiler bütünü içinde, ondan ayrılmayacak biçimde yerleşmiştir. Ekonomik davranış ve onun sonuçlarını belirleyen şey, toplumu oluşturan kurallar bütünü içindedir. Ekonomik faaliyet, insanın toplumsal ve doğal çevresiyle ilişkilerini düzenleyen, insan tarafından kurulmuş bir süreç olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, İktisat, İktisadî Zihniyet, Sosyal İlişkiler, Toplumsallık

ECONOMIC ELEMENTS AND ECONOMIC MENTALITY IN THE MANAS EPIC

Abstract: Epic of Manas; It is a verse work in which the Kırgız wars with their external enemies, the Kalmuks and the Chinese, and the struggles and confusions within themselves. This epic, which has witnessed 1000 years of adventure in the history of the world, has been passed down from generations to generations for centuries. The Manas epic is rich in deep psychological motifs. The epic also includes the people's thoughts about country, difficulty, civilization, nation and their understanding of love, prosperity, administration and death. The strength of the psychological possibilities mentioned in the Epic of Manas and the continuation of the epic renewed every century gives the opportunity to capture the change and development of traditions and customs. The relationship of people with nature and society and their attitude towards them reflect the economic structure and mentality of the period. In this study, Tuncer Gülensoy have translated the Turkish Manas Epic, three criteria (material, surroundings, and time) are examined in was evaluated under various headings. In this study, some economic terms, economic activities and social relations are expressed based on the verses in the "Manas Epic". In the Epic of Manas, the attitude of the society towards the matter, the understanding of ownership, the effect of social relations on the matter were examined. In the epic Manas, the economy is located within the social relations whole, indistinguishable from it. Economic behavior and what determines its consequences are within the rules forming the society. Economic activity is considered as a human-established process that regulates human relations with its social and natural environment.

Keywords: Epic of Manas, Economics, Economic Mentality, Social Relations, Sociality.

¹**Adres:** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.

*Sorumlu Yazar: hasanatik20@gmail.com

Atıf: Atik, H. (2020). Manas Destanı'ndaki İktisadî Unsurlar ve İktisadî Zihniyet. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4 (2): 47-59.

1. MANAS DESTANI VE ÖNEMİ HAKKINDA

Asırlar boyunca, nesilden nesile aktararak halk arasında yayılan ve bugüne kadar gelen Manas destanı; Manas, oğlu Semetey, torunu Seytek hakkındaki bölümlerden oluşmaktadır. Manas'ın doğuşuyla başlayıp maceralarıyla devam eden destanın ilk bölümü, Manas'ın ölümü ile biter. Manas'ın oğlu Semetey'in doğumu ve yaptığı işler ikinci bölümde anlatılırken; üçüncü bölümde ise Semetey'in oğlu Seytek'in doğumu ve babasının öcünü alışı anlatılır. Bu üç bölümden başka, Coloy Han ve Er Töştük bölümleri yer almaktadır. Manas Destanı'nda, Kırgızların dış düşmanları Kalmuklar ve Çinliler ile yapılan savaşlar, kendi içlerindeki mücadele ve karışıklıklar anlatılmaktadır. Destanda hayatları anlatılan göçebe Kırgızların henüz bir devlet kurma, dünyayı zapt etme gibi ülkülerinin olmadığı, ancak insanların birbirleriyle ilişkilerinin yoğun olduğu ve dinamik bir toplum olduğu gözümüze çarpmaktadır. Destan, içerdiği malzemeleriyle birlikte bütün Türk boylarının hatıralarını yansıtmaktadır. Destanda; başta Kırgızların olmak üzere bütün Türk medeniyetinin folkloruna, gelenek ve göreneklerine, inançlarına, törelerine, etnografyasına (giyim-kuşam, çadır, hayvancılık, deve ve at koşumlarına, mutfak kültürüne) değinilmektedir. Bu anlamda, Manas Destanı sadece Kırgızların değil, bütün Türklerin hayat görüşleri, inançları, tabiat karşısındaki tavırları, örf ve adetleri yeni kahramanların şahsında anlatılarak bugünlere kadar gelmiştir. (Alpısbayev, 1995: 7; Türkmen, 1995: 259; Yıldız, 1995: 20-21)

Manas Destanı; Kırgızların, dış düşmanları olan Kalmuklar ve Çinliler ile yaptıkları savaşlar ile kendi içlerindeki mücadele ve karışıklıkların manzum ifadesidir. Bunun için destanda, milli mücadele örneklerinin yanında şahsi kavgalar, hanlar ve beyler arasındaki anlamsız iç savaşlar da anlatılmaktadır. (Gülensoy, 2002: 14; Yıldız, 1995: 20) Durum, dönemin zihniyetini yansıtmaları açısından önemlidir. Çinliler ve Kalmuklar arasında süren mücadelenin toplumsal bir karşılığı varken; şahsi kavgaların, iç mücadelelerin temelinde iktidar, güç isteği, birlik olma gayreti vardır. Dünya tarihinin 1000 yıllık serüvenine şahitlik eden destanın bu bağlamda hem iç çekişmeleri hem de milli mücadeleleri yansıtmaları, onu çeşitli yönlerden incelemelere yöneltmektedir. Ferdî değerlerden millî değerlere, millî birlik, hürriyet, bağımsızlık ve vatanseverlik duygularının değişim ve gelişimini destandan hareketle ifade etmek mümkündür. (Caynakova, 1995: 151; Tural, 1997: 226)

Manas Destanı, Kırgızların Yenisey ırmağı boylarında, Minusin bozkırlarında IX. yüzyılda devlet kurdukları devirde meydana gelmeye başlamıştır. Bu dönem, Yaglakar Han'ın Moğolistan'a gelen düşmanlarını kovması ve başka Türk boylarını da kendisine katmasıyla kuvvetlendiği bir dönemdir. Bu, aynı zamanda millî mücadele ve toplumsal birlik duygusunun gelişim evresini göstermektedir. Bu açıdan, destanda ferdî acı ve neşeleri ön plana çıkaran mısralarla birlikte toplumların yüksek ideallerini de yansıtan mısraların varlığı söz konusudur. Manas Destanı, Türklerin İslamiyet'e geçiş evresinden bugünlere kadar gelmektedir. Destanda bozkır medeniyet anlayışından izler bulunduğu gibi, yerleşik hayata ve örgün eğitime geçen unsurlar da bulunmaktadır. (Oğuz, 1995: 179; Sertkaya, 1995: 217).

Abdulkadir İnan'a göre Manas Destanı'ndaki yeni ve eski unsurlar ayrılabilir durumdadır. Mesela kahramanların karargâhlarında çay ve semaver bulunması, birçok mısırda "mıtlık (tüfek)" sözünün geçmesi, Kuran, namaz, hac, Mekke, Medine ve kitaplardan bahsedilmesi bunlardır. Manas destanı, derin psikolojik motifler açısından zengindir. Destanda, halkın memleket, zorluk, medeniyet, ulus hakkındaki düşünceleri ile sevgi, refah, idare ve ölüm gibi anlayışları da yer almaktadır. Böylece, destanda insan tabiatının manası, bununla birlikte insan ihtiyaçlarının problemleri psikolojik düzeyde işlenmektedir. İnsan ihtiyaçlarının problemleri toplumun kültür değerlerini göstermekle birlikte, insanın tabiata ve sosyal hayata karşı bakışını da içerir. Destanın mükemmelliği de, insanın tabiata ve topluma karşı duygu ve vazifelerinden derin bahsedilmiş olmasında yatmaktadır. İnsanın aktifliği, yok ediciliği ile birlikte yaratıcı, olumlu, birleştiriciliği de dikkat çekmektedir. Destanda insan duygusu, sezgisi ile iş gayreti arasında ki iç içe giren sosyal ilişkiler yoğunluktadır. İnsan davranışı ile duygularının dinamizmi destanda gösterilmektedir. (Şakeeva, 1995: 225-228).

Destanda insan yeteneği ile sosyal hayat arasındaki ilişki geniş bir yer tutmaktadır. Bir taraftan; ümit, insan severlik, mutluluk, sevgi, namusa yer verilirken; diğer taraftan, nefret, ümitsizlik, tövbe etmek, kincilik, kıskançlık gösterilmektedir (Şakeeva, 1995: 229). Destanda, sosyal yaşamı etkileyen bu insanî duygulardan ziyade, Mehmet Kaplan'ın da ifade ettiği gibi; "araştırılması lazım gelen şey, belirli tarihî vak'alar ve şahıslarla olan münasebetinden ziyade, sosyal durum ve medeniyet şekliyle olan alakasıdır. Çünkü onu yaratan ve canlı kılan, bu sosyal durum ve ile medeniyet şeklidir."(Enginün, 1995: 165)

2. ÇALIŞMAMIZIN YÖNTEMİ VE AMACI

Manas Destanı'nda bahsedilen psikolojik imkânların kuvveti ve destanın her yüzyılda yenilenecek devam etmesi, gelenek ve göreneklerin değişim ve gelişimini yakalama imkânını vermektedir. İnsanların doğayla ve toplumla girdiği münasebet ve bunlara karşı aldığı önlemler, dönemin iktisadî yapısını ve zihniyetini yansıtmaktadır. Özellikle zihniyet dünyasını açıklamada edebiyat ürünlerinin (destanın) rolü, belli bir tavır ve davranışın kendi kendini açıklamak için gereken ifade kalıplarını ve araçlarını vermiş olmasındadır. Bir yanı ile şekillendirici diğer yanı ile tanıtıcı olan bu sanat kaynakları, açıklayıcı ve anlatıcı bir rol üstlenmişlerdir (Ülgener, 1983: 15).

Destandaki iktisadî unsur ve iktisadî zihniyet araştırmasına vesile olan Sabri Ülgener'in çalışmaları, örnek mahiyetindedir. Sabri Ülgener'e göre, mal ve para akımını ifade etmek, olayları sırf teknik ve hukuki açıya bağlı kalarak anlatmak, "nefes tıkaçı" bir hadisedir. Ülgener'e göre; insanı çoğunlukla devre dışı bırakmak, olaylara sadece matematik dizileri, bağlantıları ve göstergeleri şeklinde bakmak iktisadî analizde zayıf yanımızdır. İktisadî yaşayış, nerede ve hangi zamanda olursa olsun, yalnızca mal ve eşya yığınlarının bir araya gelişinden ibaret madde dünyası değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde, kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar. Ülgener, bu insanın (ister üretici, ister tüketici, ister yönetici olsun), benimsediği hareket ve davranış normlarının söz ve deyim halinde ve genellikle ifadeleriyle iktisadî zihniyeti

yansıttığını belirtmektedir. İşte bu değer hükümleri, tercih ve eğilimler toplamı, dünyaya karşı tavır alış tarzı, iktisadî zihniyettir (Sayar, 2007: 284; Ülgener, 1983: 15-19).

Sabri Ülgener, “Din ve Zihniyet” adlı eserinde, iktisadî zihniyetin belirlenmesinde üç ölçüt kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu üç ölçüt; madde, çevre ve zamandır. Bir toplumda insanların maddeye karşı takındığı tavır, çevre ile olan ilişkisi ve zaman algısı o toplumun iktisadî zihniyetini ortaya koyar. Bu açıdan iktisadî faaliyet, ihtiyaç tatmini yolunda insanla madde, çevre ve zaman arasındaki çok yönlü ilişkilerin toplamıdır. İhtiyaç tatmini yolunda insanın madde, çevre ve zaman ilişkisi iktisadî faaliyetin yanında, dönemin zihniyetini/zamanın ruhunu, dünya görüşünü yansıtmaktadır. Madde ile vazgeçilmez olan bağlantı, o bağlantı ile çevreye açılma (işbirliği, işbölümü, rekabet... biçiminde yaşanan toplumsal ilişki), bunu bugüne ve geleceğe bölüştürme/dağıtma noktasındaki programlar, ortak ahlakî normlara, inançlara ve çağın gerekliliklerine göre şekillenir. Burada kişinin subjektifliği, maddeye karşı mesafe alış, gelecek kaygısı belli bir norm ve inanç bütününe yansımaları olacaktır. Bu inanç, tavır ve değerler toplamının yansıyan tarafı kültürdür. Kültür, hareket ve faaliyetleri çepeçevre kuşatan, dünya görüşünü kapalı bir bütün şeklinde yansıtan tavır ve değerler toplamıdır.(Ülgener, 1981: 12-31; Ülgener, 1983: 20-21) Bu açıdan bir toplumun en önemli kültür kaynağı, o toplumun tarihidir ve tarihi eserleridir. Mitolojiden halk hikayelerine, destanlardan toplumun yüksek idealleriyle beslenmiş metinlerine kadar bütün edebî eser ve unsurlar, kültürün yapıtaşlarıdır. Bu kültür unsurları, ifade edildiği üzere iktisadî zihniyet ve faaliyetleri, içinde barındıran en önemli eserlerdir. Çalışmada, Tuncer Gülensoy’un Türkiye Türkçesine çevirmiş olduğu Manas Destanı, bahsedilen üç ölçüt (madde, çevre, zaman) içinde incelenmiş olup, çeşitli başlıklar altında değerlendirilmiştir. Manas Destanı’nda Kırgızların maddeye karşı tavır, mülkiyet anlayışı, toplumsal ilişkilerin madde üzerindeki tesiri incelenmiştir. Destanda, çevre olarak, iklim, nüfus, coğrafya gibi faktörlerin etkisi ve her birinin karşılıklı etkileşimleri de görülmektedir. Nitekim Manas Destanı’nda olayların geçtiği yerler Kırım’dan Hindistan’a kadar geniş bir bölgeyi kapsar. Destanda coğrafi olarak; mahalli tepe adlarının, akarsu adlarının, vadilerin, göllerin, dağların, geçit ve köprülerin kullanıldığı da görülmektedir. Bu coğrafi alan Akyar vadisi, Bişkek ve Işıkgöl arasında Ala Tağ, Ala Köl, Başterek, Aç Maral, Ak Bulun... gibi yerlerden oluşmaktadır (Yıldız, 1995: 189-194).

Zaman olarak, İslamiyet’i kabullerin yaşandığı dönemlerde başlamış olduğu ifade edilebilir. Ancak, destanda İslamiyet’i kabul edenlerin ve etmeyenlerin bulunduğu da görülmektedir. Bu açıdan, destanın başladığı dönem; İslamiyet’e geçişlerin yaşandığı dönemdir.

Manas destanında ekonomi, sosyal ilişkiler bütünü içinde ve ondan ayrılmayacak biçimde yerleşmiştir. Ekonomik faaliyet, insanın sosyal ve doğal çevresiyle ilişkilerini düzenleyen, insan tarafından kurulmuş bir süreç olarak ele alınmıştır. Ekonomik davranış ve onun sonuçlarını belirleyen şey, toplumu oluşturan kurallar bütünü içinde değerlendirilmiştir.

Tuncer Gülensoy’un çevirdiği ve düzenlediği “Manas Destanı”ndaki mısralardan hareketle, metin içinde bulunan

bazı iktisadî terimler, iktisadî faaliyetler ve sosyal ilişkiler ifade edilmiştir. Ayrıca iktisadî zihniyet de ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile tespitleri genellemenin ve “dönemin zihniyeti budur” diyerek iddiada bulunmanın doğru olmadığını belirtmek gerekir. Çalışılan mısralar; refah, mal, altın ve gümüş, at, eğlence-oyun, hediyeleşme, misafirperverlik, evlilik-dünür-akrabalık, ipek-kadife, ayakkabı, asker-ganimet, avcılık-çobanlık, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, ticari ilişki, vazife ve görev şuuru, ölçü-zaman-para birimleri, adak, mevlüt, haraç, zekat, ilaç, demir ustaları gibi başlıklar altında iktisadî terimler yorumlanmaya, iktisadî zihniyet ifade edilmeye çalışılmıştır.

Manas Destanı’nda İktisadî Unsurlar ve İktisadî Zihniyet Üzerine;

a. Refah

“Verilene bana iyi / At gerek olursa, at istesin! diye söyledi / Giyecek gerek olursa giyim istesin! diye söyledi / Başka ne alırsa alsın! diye söyledi / Dilediği her şeyi alsın diye söyledi!” mısralarından cömertliğin hakim olduğu ve mülkün önemsiz olduğu anlamı çıkarılabilir. Yani mal önemli olsa da olmasa da insanların birbiriyle cömertlikte yarıştıkları görülmektedir. Zenginliğin mal fazlalığı ile değil, cömertlik ve ün ile değerlendirildiği görülmektedir. Aslında çoğu Türk destanında ifade edilen “açları doyurmak, çıplakları giydirmek, cızları yağlandırmak” anlayışının bir başka ifadesi olan bu mısralar, Türk toplumunun asırlarca süren iktisat ahlakının tezahürüdür ve toplumsal birlikliliğin de gerekliliklerinden biridir. Toplumsal dayanışma ve yardımlaşma duygusunun yansıması olarak, destan bu anlayışa sıkça değinmiştir. Dönem itibarıyla zenginlik ve refah, toplumda bölüşüm ve dağıtım üzerinden anlaşılmaktadır.

“Hep açgözlü / Yiyip içip doymayan Kırgız’ı yerle bir edip yok etse!” ifadesinden Kırgızların o dönemde hem refah içinde olma olasılığının yüksek olduğuna hem de açgözlü bir toplum olduğuna dikkat çekilmektedir.

“Atımı koşacak yerim yok / Donumun yamanacak yeri yok / Bozanın işi bozulsun / Kötü kişi yarılınsın” ifadelerinden “atımı koşacak yeri” (mal/arazi/arsa) olmadığı anlaşılmaktadır. Bu vesileyle mülkleri olmayan kişilerin de olduğu dikkat çekmektedir. “Mal” başlığı altında da işlenecek olan mülkiyet kavramı, Türk tarihinin her devrinde hem göçer mallar (menkuller) hem de göçmez mallar (tarla, arsa) şeklinde ifade olunmaktadır. Ferdî mülkiyet ve toplumsal mülkiyet alanları mevcuttur. (Eröz, 1977: 17) “Donumun yamanacak yeri yok” ifadesi ile fertlere muhtaç olunmadığı, kendine yetecek durumunun olduğu ifade edilmiş olabilir. Ferdin mülk sahibi olmasa da, kimseye muhtaç olmayacak durumda olduğu dikkat çekmektedir. Toplumun genelinde bulunan iyilik ve cömertlik anlayışından dolayı da kötülük lanetlenmektedir.

“Kömür bulunmadığından / İçinden geçilmez sık orman yok edilen / Suğata su yetmediğinden” ifadelerinden hayvanlara su içirilen sulak yerlerin(suğat) varlığı ifade edilmektedir. Sık ormanların varlığından, yani coğrafi olarak toprağın verimli olduğu, anlatılan bölgenin sulak bölgede bulunduğu anlaşılabılır. Ayrıca kömürün olmadığı ve yakacak maddesi olarak “odun”un kullanıldığı da ifade edilmektedir.

“Bastığı yolu oyup duran / Çok vuruşup düşman kıran / Ak padişah halklarının / Midesine aş doldurdu” mısralarından hareketle; halkını doyuran ve düşmanlarına acımasız olan gücü kuvveti yerinde padişahlardan bahsedilmekte, maddi ve fiziki kuvvetle bu rütbeye sahip olunacağı ifade edilmektedir.

“Aç iken görüşme yapılmaz / Tok olanlardan iyi fikirler doğar” ifadesinden toplumda yemeğe fazlasıyla önem verildiği görülmektedir. Bugünlerde de “aç ayı oynamaz” şeklinde karşılık bulan bu ifade, temel ihtiyaçların teminine dikkat çeker. “İyi fikirlerin doğması” isteğinin, birlikte hareket eden (iş, vazife) bir grubun varlığına işaret ettiğini düşünürsek, temel ihtiyaçların temini daha da önem kazanmış olur. Örnek olarak, yöneticilerin gelirinin ihtiyaçlarını karşılamadığı takdirde, yönetimde zaaf doğuracağı düşünülebilir.

“Kazıklara taylor bağlatıp / Bir tepe gibi et yığdı / Bir göl gibi çorba yığdı / Açları zayıfları doyurdu” mısralarından, taylorların kesilip yenildiği görülmektedir. Halka fazlasıyla et ve çorba yedirilip içirildiği de ifade edilmektedir. Hakan olacak kişilerin hakanlığa seçilmesi, halka en cömert olmaları ile ölçülmektedir. Bu açıdan, han ve hakan kişilerin oldukça zengin olduğu, ancak bu zenginliğin toplumla birlikte yenilmesi, topluma dağıtılmasıyla cömertlikle sağlandığı ifade edilmelidir. Destanın çoğu mısrasından okuyacağımız gibi zenginlik; mal fazlalığı ile değil, toplumla birlikte yenilip içilmesi ve toplum için kullanılması ile ifade edilmektedir. Sosyal itibar ve zenginlik, servetini/kazancını halka dağıtmakla ve bölüştürmekle kazanılmaktadır. Birlik, beraberlik ve diğerkâmlık, destanda en sık tekrarlanan özelliklerdendir.

“Halkımla danışayım / Halkım ver derse vereyim” mısralarından; hakanın halkıyla ortaklığı ve birlikteliği vardır. Bu destanın çoğu mısralarında görebileceğimiz şey; halk ile iç içe ve ortaklaşa devam eden yaşamdır. Bununla birlikte halkın refahı çok önemlidir.

“Efendime rakı, şerbet, aşk veriniz / Şafağın söküşünü seyredelim / Çındırmalı kükörü / Büyük sandıktan alalım” mısralarından içki kültürünün olduğu ve refah zamanları tüketildiği anlaşılmaktadır. “Şafağın söküşünü seyretmek”, bir refah göstergesi olarak zikredilebilir. Zira, “ak tenge paramı saçarım” ifadesinden refahla birlikte, israf ve savurganlığın da olduğu anlaşılabilir.

Toplumun hem birlikte yaşayışından hem de bulunduğu coğrafi konum ve yer şekilleri açısından çoğu zaman refah içinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Toplumun zenginliği; malın dağıtılması, toplum için harcanması ve birlikte yenilip içilmesi ile birlikte ölçülmektedir. Kişilerin mal biriktirmediği, mal biriktirenlerin kötü olarak görüldüğü de ifade edilmektedir. Bu durum, toplumda özel mülkiyet anlayışının olmadığı anlamına gelmemektedir. Ancak, bireyciliğin hoş karşılanmadığı, toplumsallığın önemsendiği, mala önem verilmediği ifade edilmelidir.

b. Mal

Türk tarihinin her devrinde menkul ve gayrimenkul mülkiyetin bulunduğu, ferdi ve toplumsal mülkiyet hakkının

da var olduğu ifade edilmelidir. Orta Asya’da kışlaklar ve hayvanlar ferdi mülkiyet; mer’alar, yaylalar ve misafir çadırları müşterek mülkiyet konusudur. Göktürk kitabelerinde de ferdi mülkiyeti gösteren birçok kayıt bulunmuştur. Tarihi kayıtlar, Hunların da kışlaklarda ve hayvanlar üzerinde ferdi mülkiyeti kabul ettiğini göstermektedir (Eröz, 1977: 54-55). Destanda, elde edilen malın, kişinin gücü-kuvvetiyle/emeğiyle kazanılacağı çoğu mısra da vurgulanmaktadır. Eski Türklerde mülkiyet, vazifeler, imtiyazlar ve karşılıklılığın bir toplamı olarak kullanılmaktadır. Bu imtiyaz, kullanma ve tasarruf etme imtiyazıdır. Ayrıca Türk toplumunda ferdi mülkiyet, sosyal dayanışmaya yardım ettiği nispette meşru kalmıştır. Böylelikle Türklerin sosyal mefkuresi, ferdi mülkiyeti kaldırmaksızın, sosyal servetleri toplum menfaatine sarf etmek üzere korumak ve servetin toplum için üretilmesine çalışmak olmuştur. (Eröz, 2014: 263-279)

“Avladığım arkal, kılca, geyiktir / Karlı dağlarda yatıp mal topladım / Kankey refah görsün! diye / Buzlu yamaçlarda yatıp mal topladım” mısraları, avcılık ile malın elde edildiğini göstermektedir. Bu geçim yöntemi, aynı zamanda ihtiyaç duyulduğu takdirde kullanılan bir yöntem olması sebebiyle de insanın tabiata karşı takındığı tavrı göstermektedir. Destanda bireyler, avcılıkla ve hayvancılıkla geçim sağlamaktadır. Ayrıca demirci ustalar da bulunmaktadır.

“Aldatmak için yulafı yok / Almış idi şeref ile / Altmışdokuz mal ile / Yemletin yalnız yetmiş batman nan ile / Koşturun yalnız ala şalbirtecas ile” mısralarından hareketle, mal ve ekmeğin miktarı vermesinin sebebi, tüketim kadar üretimin de yapılması ihtiyacından olabilir. Kaynakların miktarının verilmesi, üretim ve tüketim açısından önemli olduğu dikkat çekmektedir.

“Eşit bölüşüp alamam / Sana bir şey veremem / Gücün varsa gelip al / Gücün yetmezse komşunun iti gibi vinileyip kal” ifadelerinden Manas’ın malları eşit bölüşmek istemediği, ancak güç ve kuvvetinin kaybı ile malını vermeyi kabul edeceği anlaşılmaktadır. Mala kuvvetle sahip olunacağı ifade edilmektedir. Bu da toplumdaki mübadele ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

“Köle gibi olup dövüşürsek / Kötü şöhretli olmaz mıyız? / İkimizden birimiz / Mal için ölecek olduk” ifadelerinden kölelerin varlığından haberdar oldukları anlaşılıyor. Lakin Türk toplumunda kölelikten bahsedilmese de destanda kölelik gibi bir olgudan bahsedilmekte ve toplumda kötü şöhret olarak nitelendirilmektedir. Mal için ölmek de köle gibi dövüşmek de toplumda aşağılanmaktadır. Mala çok değer verilmediği dikkat çekmektedir.

“Mal, servet düşkünün kul, çorum / Kökçö’den başka düşmanım yok çorum” ifadelerinden mal ve servet düşkünlüğünün sevilmediği anlaşılmaktadır.

“Nereye girse doyan / Fakir gelip zengin olan / Yalınayak gelip giyinen / Aç gidip karnımı doyuran / Zayıf gidip semiren / Ne etse ustaca idi / Akçasını verse bolca idi / Rus’un yurdu iyilik yeridir / Rus’tan girip yer alınız” mısralarıyla Ruslarda çok mal bulunduğu ifade edilmektedir. Rus yurdunda para ile her şeyin alınabildiği ve çoğu şeyi almaya yetecek akçenin de toplumda olduğu ifade

edilmektedir. Rus'un yurdunun iyi olduğunu ve oradan mal, mülk alınmasını, oraya göçleri arzulayanların gitmesini ifade etmektedir. Bu ifadeler ile toplumun üzerinde buldukları toprakların kendilerine yetmediğini de çıkarabiliriz.

Mal (toprak, hayvan), toplumun geçim kaynağıdır. Bu geçim kaynağı, avcılıkla ve satın almalarla gerçekleşmektedir. Çocuklara avcılık öğretilmesi bu sebeptendir. Çoğu zaman dinamik, hareketli, aksiyonist olduğu anlaşılan bu toplum, geçimini hayvanlardan sağlamaktadır. Hayatı mücadele içinde geçen toplumlarda erkek çocuk güce katılan güç olarak görülmektedir. Çocuklara öğretilen ilk öğretinin avcılık olduğu ifade edilmelidir. Kazancın güç ve emekle sağlandığı, köleliğin ve dilenmenin aşağılandığı dikkat çekmektedir. Toplumda mal/eşya olarak toprak, kışlak, yaylak ve hayvan, destanda çokça konu edilse de süs eşyaları, ev/mutfak eşyaları, kişiye ait özel eşyalar da dikkat çekmektedir.

c. Altın ve Gümüş

Türkler demir işleyiciliğinde, madencilik son safhasını yaşamışlardır. Demirden önce bakır, bronz ve altın işleyiciliği yapmıştır. Afanasyevo kültür çevresinden (M.Ö. 3000'lerde) kalma bakırdan bıçak, küpe, tel, süs eşyaları ele geçtiği bilinmektedir. İlk Türk merkezlerinden olan Andronovo kültürü çağında ilk defa altın çıkmıştır. Eski Türkler'in savaşçı karakterinden dolayı, özellikle silah ve okçuluktan kaynaklı demircilik ve kuyumculukta ileri gittiği de düşünülmektedir. (Kafesoğlu, 1992: 329) (Gökalp, 2015: 341)

“Getirip eyer vurdurdu; yakası altın yeni bakır / (örgüleri), turgay (kuşu) gözü gibi küçük ak zırhını / Altından nakışlar yaptırdığı / Gümüşten nakışlar yaptırdığı” mısralarından hareketle; maden faaliyetlerinin yapılarak, altın ve gümüşün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Altın ve gümüşün atın eyeri için kullanılmasından hareketle de ata ve at biniciliğine verilen değer dikkat çekmektedir.

“Geçenlerde Ak tenge paramı saçarken” ifadesinde, gümüş sikke paranın kullanıldığı görülmektedir. “Altın gümüş akçaları / Onlara versin Ermanas” ifadesinden; altın ve gümüş akça kullanımının olduğunu görüyoruz. “Bakır tabağa koyunuz” mısrasından da bakırın kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“Padişaha verilecek şeyler / At başı kadar altındır” cümlesinde; ata altın kadar, hatta altından daha fazla değer biçilmektedir. Altın'ın bir mübadele aracı olduğu düşünülürse, “at”ın önemli bir ölçüt olduğu ayrıca dikkat çekmektedir.

“Altın ile gümüşü / Atına nal vursun” mısrası ile altın ve gümüşün, attan daha değersiz olduğu anlaşılmaktadır. Altın ve gümüşü atın ayağına nal olarak vurmakla ata, altın ve gümüşten daha fazla değer verildiği görülmektedir. Bu aynı zamanda toplumun mübadele alışkanlığını göstermektedir.

“Kıran sırgag kalmış” mısraındaki “sırgag”, küpedir. Dolayısıyla küpenin ve süs eşyasının kullanıldığı söylenebilmektedir.

Altın ve gümüşe değer verilmediği, mübadele aracı olarak ve süs eşyası olarak kullanıldığı söylenebilir. Atın toplum hayatındaki değeri, altın ve gümüşün değerinden daha fazla ve daha önemlidir.

d. Demir Ustaları

Bozkır Türk topluluklarının başlıca meslekleri demircilik ve madenciliktir. Türk topluluğunda kılıç, kalkan, mızrak imal edilmektedir. Bu açıdan Türkler, büyük ölçüde ve çağına göre daima yüksek bir harp ve savunma sanayisine sahip olmuştur. Bu sanayi üstünlüğünü sağlayan unsurlardan biri de demir ve demircilik olmuştur. (Kafesoğlu, 1992: 307-308) Manas ve toplumunun demirciye önem verdiği görülmekte ve demircilik faaliyeti, tarımcılıktan daha fazla zikredilmektedir. Türk toplumunda demircilik kutsal bir faaliyet olarak görülmekte ve Türk boyları kendilerini demirci bir ataya bağlama gereği duymaktadır. Destanda da demirci ustalarının imtiyazlı kişiler olduğu dikkat çekmektedir (Enginün, 1995: 176).

“Yaptın mı kılıcı, demirci? / Döktün mü cebeyi, demirci?” mısralarından hareketle, demir ustalarının bulunduğu görülmektedir. Bunların silah ve kap kacak yaptığı da ifade edilmektedir. Ayrıca destanda önceki bahislerimizden hareketle “bakır tabaklarının” da bulunması hasebiyle bakır, demir ve madenlerin işlendiği ifade edilebilir.

“Kamalar güzel olsun, diye / Kalaylatıp koydurdu” mısraları ile de kalaycılığın ve bakır ustalarının varlığından da söz edilmektedir.

“Şimdi geri dönersen usta demirci / Kırk süt emen taylı kısrak alın / Kılıcının mukafatı, diyor” mısraları ile demirci ustalara verilen önem, bu ustaya bir kılıcın karşılığında kırk süt emen taylı kısrak verilmesi ile anlaşılabilir. Zira at/taya verilen önem, toplumsal ilişkilerin temelinde ve ilişkilerin içerisinde kendini sürekli göstermektedir.

e. At

Türk sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan at, destanın ve toplumsal ilişkilerin zembereği gibidir. Mülk sahiplerinin ilk saydığı unsurlarından biridir. Toplumsal ilişkilere yön veren unsurdur. Kültür yaratıcısı ve aracı olmuştur. (Kafesoğlu, 1992: 304) Destanda yiyecek ve giyeceklerle ilgili herhangi bir kıymet/fiyat belirten mısra, yok denecek kadar azdır. Ancak atın fiyatı, sayısı, işlevi üzerine birçok mısra bulunmaktadır. Atlar, işledikleri fonksiyona göre, işlevlerine göre cinslere ayrılıp anılmaktadır. Savaş atı ile binek atı, yıldı atı ile yük atı gibi cinslerle ifade edilen atlar, ekonomik hayatın icrası özelliğini taşımaktadır. Ata ait özellikler ve atın yaşına göre isim alması ile birlikte sosyal hayatta hitap ve konuşmalara dahil edildiği dikkat çekmektedir. At, kahramanın yanında bir şahsiyete sahiptir. Bu kahramanlarla bağlantılı olarak her biri bir isim taşımakta ve kahramanlar da atlarıyla birlikte anılmaktadır. (Yıldız, 1995: 195)

“Hangi iş atının” ifadesiyle, atların iş gördüğünü ve farklı iş atlarının olduğu sonucu çıkarılabilir. “Sürdüğüm yıldı atı sürüsünü / Eşit olarak paylaşalım / Eşit bölüşüp alalım” mısraları ile yıldı atıyla kastedilen yaşlı ve beslemelik atlardır ve bunlar genellikle yük taşırlar. Yıldı atının yük

taşınmasından ve etinin yenmesinden dolayı topluma faydalı olduğu ayrıca vurgulanmaktadır. Destanın birçok mısrasında, ihtiyaçların toplumsal olarak giderildiği dikkat çeken unsurlardandır. Ferdin ve toplumun ihtiyaçlarının, toplum menfaatine uygun bir biçimde, toplumla birlikte sağlandığı ifade edilmelidir. Halk arasında eşit paylaşımından bahsedilmektedir. Toplumun yeme-içme noktasında birbirinden ayrı düşünülmediği dikkat çekmektedir. (Türkdoğan, 1983: 165)

“Takip ettiğin yedi yılki ile / Eşit olarak paylaşalım / Eşit bölüşüp alalım / Doksan doru yürük at var / Büyük parçasını sen al” mısraları ile yılki (yaşlanan atlar) eşit paylaşılması gerektiği ama Manas’ın büyük olan doruğu yani iyi atları alması vurgulanmaktadır. Bu mısralardan anlaşılın, topluma daha fazla fayda sağlayan araç, toplumdaki önemli kişiye, yani yöneticiye (Manas’a) verilmelidir. Toplum içinde önemli şahsiyetlerin yüklendikleri misyondan dolayı, faaliyetlerin yürürlüğü için toplumda özel bir ayrıcalığa sahip olduğu dikkat çeker. Bu açıdan toplumsal bilinç, yönetici erkin daha güçlenmesi için işbirliği ve dayanışma halindedir.

“Böyrükcambım başka var / Tay tuygagım bir tane var / Geçerli sikkem üç tane var / Gelirse delicesine ilbazar” mısraları ile; bu memlekette; sikkeye, altın gümüşe önem verilmediği, yapılan sikkenin, attan daha az değerli olduğu ifade edilebilir. At ve tay; gümüş ve altından daha değerlidir. Altın ve gümüş, mübadele aracı olmasından (mecburiyet) dolayı sikke kullanılıyor gibidir. At, toplumsal değer açısından daha önemli bir araçtır.

“At için uğursuz ay idi, töröm / Er için uğursuz yıl idi, töröm / Manas şöyle dedi kadına: / Her zaman yük hayvanı yedirip, çirkin” mısraları ile toplumun ata önem verdiği defalarca belirtildi. Atla birlikte, toplum da önemli bir diğer unsur erlerdir. Bu avcı ve seferci erler, toplumun temel taşı gibidir. Aynı zamanda çirkin sözü ile ifade edilen, pişmanlıktır. Yük hayvanlarının yedirildiği, lakin sefer atlarının, doru atlarının önem verildiği ifade edilmektedir.

“Altın tuyaklı kıymetli ayakkabısını / Temiz ayağına giydi” ifadesindeki tuyak, at toynağından yapılan çoban ayakkabısını ifade etmektedir. Atın her türlü organından, etinden, kılından, toynağından faydalanılmıştır ve çobanlara da daha sağlam ayakkabılar yapılmıştır. Halkın sosyal ve ekonomik yaşamında, tüketim malları ve ekonomik araç açısından atın önemi defalarca zikredilmiştir.

At, bu toplumun en önemli değeridir. Destanın sıkça üzerinde durduğu, toplumsal ve ekonomik yaşamdaki rollerin yüksek olduğu değer ve araç, atlardır. At, günlük hayatla iç içedir. Zira atlara yaşlarına ve özelliklerine göre isimler verilmesi de bunu gösterir. Süt emen taya, kulun denilir. İki yaşına basmış erkek ata torbuk, 3 yaşına basmış at yavrusuna kunantay, henüz doğmamış genç kısrığa baytal denilir. Atların belirgin özelliklerine göre benzetmelerde bulunulur ve isimler takılır. Toplumun iktisadi açıdan geçimini sağlamasında, ticaretini gerçekleştirmesinde, ihtiyaçların temininde, savaşlarında ve mücadelelerinde “at” önemli bir araçtır.

f. Eğlence, Toy, Oyun

Türkler arasında görülen sosyal adalet ve dayanışma, toplumsal ilişkiler ve mülkiyetin aşırılıklarını gideren şey, potlaç, toy, yağma gibi eğlence ve birlikliliklerdir. Toplumsal işbirliğinin ve birlikliliğinin yoğun olduğu Türk toplumunda eğlence, toplumsal bir faaliyet olarak dikkat çekmektedir. Toy, yağma, potlaç, gelirin yeniden bölüşümüdür. Bu gelenekte çılgın bir rekabet ve malların tahribi söz konusu değildir. Yılın belli zamanlarında yapılan bu gelenekte mallar yakılıp-yıkılmamakta, toplumun ve özellikle fakirlerin istifadesine sunulmaktadır. Toplumun bütün mahsulü bir araya getirilerek, örf-adet esaslarına göre insanlar arasında dağıtılmakta ve insanlar da geleneklerinin sevk ettiği ölçüde, malı bölüşmektedirler. “Bütün mahsul, cemiyetindir” anlayışının bir tezahürüdür. Toplam mahsulün, hakanın elinde toplandığını ve tekrar hakanın elinden cemiyete bölüştürüldüğünü göstermektedir. (Eröz, 2014: 254-257; Eröz, 1977: 29)

“At yarışı günü başladı” mısrasından hareketle, oyun ve eğlencelerin belli günlerde yapıldığı, oyunların belli zamanlarda oynandığı ifade edilmektedir. Toy ve şölenlerin sık yapıldığı, ancak bu toy ve şölenlerde farklı oyunların icra edildiği bilinmektedir. Bu toy ve şölenler sayesinde, en fakirlerin bile güzel giyindiği, güzel yiyip içtikleri bilinmektedir. Bu yüzden toplumda borçlu bulunmamakta, her gün bir beyde şölen olduğundan bütün ömürleri zevk ile geçmektedir. Beyler tarafından düzenlenen şölenler şu şekilde yapılmaktadır; şöleni yapan bey, davetlileri yedirip içirdikten, giydirip donattıktan ve borçlarını verdikten sonra hatunun koltuğuna girerek otağdan çıkar. Bütün davetliler, davet sahibinin otağını, sürülerini, mallarını yağma eder. (Gökalp, 2015: 212) Ekonomik bölüşüm ve paylaşım, şölen ve oyunla sağlanmaktadır. Bu yüzden oyun ve şölenler, toplumun düşkünlük ve savrulmuşluğunun değil, toplumsal ilişki ve bütünlüğünün faaliyeti olmaktadır. Ekonomik faaliyete yön veren bu unsur (toplumsal birliklilik), törenin yaşanmasında süreklilik sağladığı gibi, toplumsal beraberliği de sağlamaktadır. Bu açıdan oyun, toplumsal ilişkileri düzenleyen bir kuvvet olmaktadır.

Oyun ve yarışların ardından kavga çıkmaması ve kavga çıkmaması için yarışa katılanların fiziki ve sosyal şartlarına dikkat edildiği görülmekte ve bu da toplumsallığın bir başka yönüne işaret etmektedir. Kişilik hak ve kurallarının elden geldiğince uygulandığı ve riayet edildiği dikkat çekmektedir. (Yıldız, 1995: 333)

“Bir olan atın ödülü / Binlerce sarı deve keseyim / Binlerce sarı alaca kısrak keseyim / Binlerce sarı başlı koyun keseyim / İkinci atın ödülü / Ağaçlık yere toplattım / Duacı kişiye ağıt yaktırdım / Bin ala başlı danayı / Beş yüz doksan beş ata ödül var / At bağışlanmış olmasın” mısralarından da; oyunların düzenlendiği ve kazananlara ödül verildiği ifade edilmektedir. Oyun ve eğlence, destanda hemen her refah döneminde, bolluk döneminde görülmektedir. Ayrıca, “duacılar” diye bir kesimin olduğu ve işlerinin dua etmek, ağıt yakmak olduğu dikkat çeken bir sosyal dilim bulunmaktadır.

“Çındırmalı tulumla, çini fincanı / Yük burcundan çıkarıp verdi” mısralarından hareketle; çındırmalı tulum, şarap tulumu anlamına gelmekte olup, bu da bize şarabın kullanılmakta olduğunu göstermektedir.

“Aladan baytal kessin de çorom / Uzak ülkelerdeki insanları toplasın de, çorom!” mısraları bize; kısrak kesildiğini ve misafirlerin davet edildiğini, misafirler ile birlikte yenildiğini göstermektedir.

“Altmış ala yürük at var / Ak sakallı babana bir kısmını al / Yetmiş ala yürük daha var / Ceen ayakını al / Ek olarak bunları da hep sen al” mısralarındaki “ceen ayak”, kabile ziyafetlerinde yeğenlere verilen özel ikram anlamına gelmektedir. Şölenlerde yeğenlere, ataları tarafından istediği gibi ikram edilmesi durumudur. Destanda sürekli; şölen, şenlik, kutlama ve eğlencelerden bahsedilmesi de dikkat çekmektedir. Buralarda çeşitli oyunlar oynanmakta, bazı zamanlar kumar oynandığı görülmekte, savurganlıklar ve israf da görülmektedir. Fakat aynı zamanda hediyeleşmelerin gerçekleştiği de zikredilmektedir.

“Tekeciden oynaş oynayıp aldım / Çalışıp layikiyle çekip aldım / Oynaş ile oynayıp aldım / Böyle zorbalık yapmadım” mısralarında; zorbalıkla değil, lakin oyunla aldım denmektedir. Bahislerin ve bahislerle kazanımların olduğu görülmektedir.

“Atış yarışından vazgeçmezse / At yarışından vazgeçmezse / Mızraklaşmadan vazgeçmezse / Asil kızımı ona vermem” ifadeleriyle oyun ve kumarın oynandığı görülmektedir.

“Rüzgar kirasına şenlik yapıp / Malı ile almıştı” mısralarından “rüzgar kirasına” ifadesi, muhtemeldir ki hiçbir masraf ödenmeden anlamında kullanılmıştır. Toplumda mübadeleye verilen değer, diğer toplumsal değerlere göre zayıftır. Daha önce de ifade edildiği gibi para, altın, gümüş gibi kıymetli mallar, toplumsal ilişki ve faaliyetlerin yanında zayıf kalmaktadır.

“Hızla koşarak geldi / Ordo oyunu gibi zevkli oldu” mısralarındaki “ordo”, Kırgızların kumar mahiyetinde olan aşık oyunudur ki; bu oyun, Han’ın karargahını ele geçirmek için olan savaşı temsil eder. Aşık oyunu, koyunun kürek kemiğinden yapılan bir oyun aleti olmakla birlikte, zenginlik işareti olarak altın ve gümüşten yapıldığı da ifade edilmektedir. (Yıldız, 1995: 431)

“Altından aşık attı / Gümüşten çükö kalçadı” mısralarında ki “çükö”, koyun ya da keçinin aşığı anlamına; “kalça” ise aşık oynarken, bütün oyuncuların vuruş aşıklarını almak ve oyuna kimin başlayacağını tayin etmek için onları dağıtıp atmak anlamına gelmektedir. Oyunların belli kuralları vardır. “Gece gündüz on beş gün yarış atlarını terlettiler” ifadesi ile koşu süresi ile ilgili bilgi verilmektedir. Bu gibi kurallar, ısrarla tekrar ettiğimiz toplumsal ilişkilerin yoğunluğu ve bütünlüğüne işaret etmektedir.

“Üç Koşoy ile Talas’ı / Kumar oynayarak utmuşuz / Yetmiş kunduz ile bin gümüş sikkeyi” mısralarından kumar oynandığını ifade edebiliriz.

Oyun oynama, eğlenme, birlikte olma ve yeme-içme gibi etkinliklerin hayatın bir parçası olduğu yukarıdaki mısralarla birlikte görülmektedir. Destandan hareketle, bu eğlencelerin ve oyunların refah döneminde ve durgunluk dönemlerinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hareketli ve mücadeleciler olan bu toplum, refah, bolluk, durgunluk dönemlerinde kendilerini böyle bir uğraş alanı oluşturmuştur. Bu uğraş,

rahatlama olarak görülebilir. Rahatlama ve eğlenmenin yanında halkla birlikte olma, arkadaşlık ve dostluk bağı kurma, insanların arasında sıkı bağ oluşturma gibi gayretlerin de olabileceği ifade edilebilir. Nitekim Mehmet Kaplan, bu oyunları, Oğuz beylerinin kafirler karşısında geçici de olsa duraklamalarının sonucu eğlenceler olarak görmektedir. Manas Destanı’nda aş-yoğ merasimi, dostluk kurma, akrabalarını yeniden bulma gibi çeşitli sebeplerle düzenlenen toplantılarda, eğlenceden çok bir yarışma ve savaş havası hakimdir. (Yıldız, 1995: 420)

g. Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma

Aş-yoğ düzenleyen kişilerin yaptığı hazırlıklar, toplumsal ahlak ve düzeni, ekonomik şartları da içinde barındırmaktadır. Bu düzenleme, belli bir bölgede değil, çok geniş bir coğrafyada karşılık bulmaktadır. Hayvanların kesilmesi, obaların kurulması, misafirlerin oturması için döşeklerin hazırlanması, tuz temin edilmesi, ocakların kurulması, odun toplanması ve bu ziyafetin aylarca sürmesi toplumsal birlik ve ortak ekonomik yaşamın önemli bir göstergesidir. Destandaki toplum, doğayı ihtiyaç ölçüsünde kullanmaktan çekinmemiş; doğayı ve mülkü toplumsal birliktelik için seferber etmiştir. (Yıldız, 1995: 329)

“O dünya ile bu dünya için / İyilik yapıp gidelim” mısraları, ahiret inancının olduğu; inancın etkisinin ise toplumun kültürü ile birlikte toplumda yardımlaşma ve dayanışmayı sağladığı ifade edilmelidir. Dinî ve toplumsal inanç ile birlikte, iyilik yapma esasının bulunduğu işaret edilmektedir. Bu inanca, Türk klasik metinlerinde ve destanlarında da işaret edilmektedir. Kutadgu Bilig’te de karşılıklı bu ifade, toplumsal birlikteliğin vazifesi olmuştur.

“Zayıfını may kılayım dostum / Bütün yurdunu bay kılayım dostum / Çadırın baca deliğine kadar may basayım” mısralarından da görüleceği üzere, zayıfı beslemekle “yardımlaşma”nın artırılması ve bu sayede bütün yurdu “zengin” yapma zihniyeti hakimdir. “Çadırın baca deliğine kadar” tabiriyle, çok fazla denilmiş ve zayıfları besleyebilecek kadar malın verileceği ifade edilmiştir. “Refah” başlığı altında da ele alınan “zengin” etme gayreti burada da zikredilmiştir. Manas Destanı’nda olduğu gibi, Kutadgu Bilig ve Dede Korkut hikâyelerinde de görülen “açları yedirmek, çıplakları giydirmek, zayıfları yağlatmak” vurgusu, Türk iktisat ahlakının tezahürüdür. Toplumsallığın değer ölçüsüdür.

“Tamamiyle bir yurdunu bay kılayım! dostum, / İşleri yoluna koyup geri döneyim, dostum / Zügürtleri baylaştırıp, dostum / ... / Geline güzel elbise giydireyim, dostum” mısraları ile toplumda bir sosyal dayanışma ve yardımlaşmadan bahsedilmektedir. Bütün fertlerin refahını artırma eğilimi, diğerkamlık ve cömertlik dikkat çekmektedir.

“Verileni bana iyi / At gerek olursa at istesin! diye söyledi / Giyecek gerek olursa giyim istesin! diye söyledi / Başka ne alırsa alsın diye söyledi / Dilediği her şeyi alsın diye söyledi” mısralarından; cömertliğin bulunduğu ve mülkün önemsiz olduğu anlamı çıkmaktadır. Yani mal önemli olsun olmasın, bireylerin aralarında cömertlikte yarışmaları söz konusudur. Zenginlik; mal fazlalığı ile değil, cömertlikle ve yardımlaşma ile belli olmaktadır.

“Manas kengeşine topladı” mısrasında “kengeş”, şura kurulu, toplanma anlamına gelmektedir. Danışma ve şura kurulunun bulunduğu görülmektedir. İstişare, meşveret olgusunun bulunduğu ifade edilebilir. “Beyli yurttan geliyorum” mısrasını da açıklayan şura, toplanma kurulu, yönetime verilen önemi göstermektedir. Beyin, törenin önemi vurgulanmaktadır.

“Halkımla danışayım / Halkım ver derse vereyim” mısralarından hareketle, toplumsal birliktelik görülmektedir. Hakan’ın ve ya Bey’in halkıyla ortaklığı ve birlikteliği vardır. Destanın çoğu mısrasında ifade edilen şey; halkla iç içe olan beyler ve halkıyla birlikte yiyip içen hükümdarlardır. Halkın refahı çok önemlidir. Onların durum ve vaziyeti çok önemlidir. Bu bilinç, görev niteliğinde değerlendirilmektedir. Hakan/han’ın, halkına en çok yardım eden/en fazla cömertlikte bulunan kişi olması da toplumsal duyarlılığın göstergelerindedir.

“Fazla varlığını atma” ve “Atı olmayana at versen / giysisi olmayana giyecek versen / aşı olmayana aş versen” diyerek fazla malın; halkı için, fakir ve muhtaç için harcanması ve ihtiyaç sahibine yardım edilmesi söz konusudur.

“Kazıklara taylar bağlatıp / Bir tepe gibi et yığdı / Bir gül gibi çorba yığdı / Açları zayıfları doyurdu” mısralarından da; fazlasıyla et ve çorbalarla fakirlerin doyurulduğundan bahsedilmektedir. Diğerkâmlık görülmektedir ve muhtaçlara yardım, zengin ve güçlüler arasında yarışma derecesindedir. Bey ya da zengin olanlar zenginlik ve güçlerini; eğlenceler de savurdıkları mal ve para ile ya da halkla birlikte yemek ve içmekle, fakirleri doyurmakla, zayıfları may kılmakla, güçsüzleri bay kılmakla göstermektedir. Destanın genelinde toplumsal birliktelik ve yardımlaşma görülmekte, aynı zaman da refah dönemlerinde savurganlıklar da dikkat çekmektedir.

“At armağan edelim / Bir kürk diktirip giydirelim / Ruhu için hediyeler yapalım / Hizmetine duralım” mısralarından, kişiye (eğer yaşıyorsa sağlık ve selameti için, ölmüşse ameli ve sevabı için) hediyeler verildiği ifade edilmektedir. Bugün de devam eden mevlidi şerifler aynı mahiyettedir. Hediyeleşme kültürünün de yoğunluğu, “hediyeleşme” başlığı altında incelenmiştir.

h. Vazife, Görev Şuuru, Haberciler ve Han

“züğürtleri bayıttım / ... / Geline kete bağlattım / Yapacağım dediğim vazifemi yapmadım mı? / Benim hangi yerimde eksiklik buldun?” mısralarından da anlaşılacağı gibi, vazife ve görev şuurunun varlığı ve bu şuurun önemsendiği dikkat çeker. Türk toplumunda sosyal statü, toplum için alınan vazifeye göre tayin edilmektedir. Toplumun han/hakana gösterdiği özen ve önem, aldığı vazifenin/sorumluluğun yükünden ve değerinden dolayıdır. Kişiler, toplumda aldığı vazifeye göre değerlendirilmektedir. Bu statü ekonomik değil, toplumsal bir değerdir. Dayanışma, bu vazife ve sorumlulukların farklılıklarıyla ortaya çıkar.

“Sizler hanın uşağı / Yanına atla varmak iyi olmaz” mısralarında; bey’in varlığı ve bey’in yanına atla çıkılmayacağı ifade edilmektedir. Bunun bir kural, nizam çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Uşakların/erlerin,

beye karşı işlevsel muamelesi, nizamın/törenin var olduğunu ifade etmektedir.

“Beyleri de var / Hizmetçileri bile var” mısraları, hizmetçilerin ve beylerin olduğu sosyal statüden bahsetmektedir.

“Yolcu olsan yol söylerim / Gezgin olsan mal söylerim” mısralarında; habercilerden, yolculardan, gezginlerden bahsedilmektedir. Gezginler yahut haberciler, ülkeleri yani toplumu için mal aramaya, toprak aramaya çıkmaktadır. Gezginlerin ve habercilerin iktisadi bir amacının olduğu da ifade edilebilir.

“Ey süyünçü-süyünçüm baba!” mısrasında geçen “süyünçü” kelimesi sevinçli haber getirene verilen hediye manasında kullanılmaktadır. Habercilere, haberleri karşılığında hediye verildiği görülmektedir. Toplum içinde önemli bir iş olan habercilik ve gezginlik, diğer toplumların ve ülkelerin hakkında bilgi edinmelerini sağlaması açısından önemlidir. Bu durum, başkalarına yönelik haberlerle kendi sosyo-ekonomik şartlarını değerlendirme ve onlara karşı önlem alma amacını da yansıtmaktadır.

“Gelecek yedi ay boyunca / Kemeğemi kazarım / Bütün on ay boyunca / Odunumu toplarım / Öteki dünyada ki meskenimi kazanırım” mısralarından anlaşılan; obanın dışında kemege (toprak kazılarak yapılan ocak) yapıldığı görülmektedir. Odun toplayarak oradan geçen gezginlere, yolculara hem barınak hem de yiyecek sağlayarak öteki dünya için sevap kazanıldığı (ahiret anlayışı) dikkat çekmektedir. Türklerde daha sonra gelişecek olan kervansaray, han, hamam hizmetinin ve yani vakıf sisteminin ilk örneklerindedir. Bu ayrıca, misafirperverlik anlayışının yüklemiş olduğu bir sorumluluk olarak da değerlendirilebilir. Yukarıdaki mısralarda bahsi geçen zaman faktörleri de dikkat çekmektedir. Eski Türklerde elçilerin hesap, hendese (geometri), coğrafya, astronomi bildiği ifade edilmelidir. (Ünal, 1977: 69) Bu durum, ayrıntılı olarak “Ölçü, Zaman ve Para Birimleri” başlığı altında incelenecektir.

i. Hediyeleşme

Hediyeleşme, alışverişin zamanla denklik kazanmasını ve karşılıklılık fikrini doğurarak iktisadî mübadeleyi geliştirmekte ve ekonomik olmanın ötesinde toplumsal bir vasıf içermektedir. Hediyeleşme, birlik içinde yaşamının (toplumsallığın) bir vasıtası olmuştur. Bu açıdan hediyeleşme, sosyal organizasyonun, hısmılık bağların, hukukî münasebetlerin ana kaynağı olmuştur. (Eröz, 2014: 223-254)

“Ben bey’i olan ülkeden geliyorum / Beyine sözümü söyleyeyim / Hanı olan yurttan geliyorum” mısralarından; toplumda beyliğin önemli olduğu, ‘bey’i olan ülkelerin temsilcilerinin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Töresi olan, yani akıllı olan, halkı gözetilen bir beyin temsilciliği söz konusudur. Bu temsilcileri güzel karşılama, onların rahatını düşünme ve bununla birlikte onlara ikram ve hediyelerin verildiği de görülmektedir. Türklerde refahın belirtisi, daha önce de bahsedildiği gibi hakan/bey’dir.

“Etini ikram etsin! / Kımızını ikram etsin! / Düşümü yoran kişiye / Ben müjdesini vereyim! Dedi” mısralarında; düş yorma gibi bir faaliyetin neticesinde et ve kırmızı ikram edileceği ifade edilmektedir.

“Halkı da şükür ediyor, yavrum! / Ey süyünçü-süyünçüm baba! / ... / Kaçıp geldi koşuma, baba!” mısralarında ki; süyünçü, sevinçli haber getirene verilen hediye, muştuluk anlamına, koş ise uzun ve göç sefer sırasında kullanılan küçük keçe ev anlamına gelmektedir. Konargöçerliğin devam ettiği söylenebilir. İslamiyet’e geçiş evresinde olan bu toplumda, yerleşik olanların ve göçerlerin hala daha bulunduğu söylenebilir. Seyyahların, gezginlerin olduğu, onların habercilik yaptıkları ve verdikleri haberlere hediye verilmesi de dikkat çeken bir özelliktir.

“Kırk yüz yılıyı sürüp getiriyor / Bunlar hangi yılıklar? / Yakub’un ülkeye saldığı alım(haraç)’ı / Kanikey’e kırk çorom / Alıp geldiği kalım(hediye)’i” mısralarında da görüldüğü gibi, ülkelerden haraç ve hediyelerin alındığı ifade edilmektedir. Haraç; yılık atı olarak alınmaktadır. Bu bilgi verilmekte lakin başka mallarla da haraç alınabilmektedir.

j. Adak, Mevlit, Haraç ve Zekat

Adak ve kurban geleneği, Türk kültürünün safhaları arasında ruhları memnun etme, insanların hastalık ve afetlerden korunması, felaketlerin savulması, maddi ve manevi herhangi bir varlığa sahip olma isteği gibi sebeplerle yapılmaktadır. İnanç içinde gelişen bu gelenek, toplumsal sonuçlar doğurmakla birlikte sevgi-saygı, bağlılık ve fedakarlık ifadesi olarak tekrarlanmaktadır. (Yıldız, 1995: 232-233)

“(O’nun doğumunun şerefine) bir ak kısrak kestirdi” mısrası ile yeni doğan birinin adağı olan hayvanın kesildiği ifade edilmektedir. Toplumsal birliğin, cemaat ve cemiyet şuurunun yoğun ifade edildiği destanda hediyeleşme gibi ilgi ve iletişimi artıran sebeplerin yanında, “adak” gibi İslamî motifler de işlenmiş ve eski gelenek devam ettirilmiştir.

“Deveden dokuz aldırdı / İnekten dokuz aldırdı / Kırk çoro, kırkı da dokuz aldı / Dokuzun hepsini soydurdu / Aç zayıfı doydurdu” mısraları ile Manas’ın doğumuyla bağışta bulunulmaktadır. İnsanların ve ya hayvanların hastalıklardan korunması ve kurtulması, başa gelebilecek kötülüklerin, felaketlerin savulması, ruhları memnun etme gibi nedenlerden adak adanır. (Yıldız, 1995: 289)

“Yuğ aşını düzenli veriniz” mısraında, ölümün arkasından verilen yemek, mevlid anlatılmaktadır. Bugün de devam eden bu gelenek; “ölen kişinin amel defterine yazılsın ve hayır olsun” denilerek verilen mevlit olarak düşünülebilir. “Ruhu için hediyeler verelim” mısrası ile de kişi ölmüş ise ölen kişinin ameli için, yaşıyorsa sevap kazandırmak için yemek verilmektedir.

“Kırk yüz yılıyı sürüp getiriyor / Bunlar hangi yılıklar? / Yakub’un ülkeye saldığı alım’ı / Kanikey’e kırk çorom / Alıp geldiği kalım’ı” mısralarındaki alım, haraç anlamına; kalım ise hediye anlamına gelmektedir. Ülkelerden haraç ve hediyelerin alındığı görülmektedir. Haraç bu dönemde, muhtemelen yılık atı olarak alınıyor yahut o ülkelerin

getirdiği mal ile alınıyor olabilir. Bozkır Türk devletlerinin maliyesi, mağlup ve bağlı memleketlerden altın, madenî para ve aynı olarak alınan yıllık vergiler ve hediyelerden oluşmaktadır. Ayrıca halktan tahsil edilen vergilerle de maliyesi desteklenmiştir. (Kafesoğlu, 1992: 314)

“Koyundan zekat versin, demiş / Koyundan zekat vermezse / Dilediğinde olan manas’ı / Ak sürüyü yakalayıp versin, demiş” mısralarından hareketle Müslümanlıkla birlikte toplumda zekatın verilmeye başlandığı görülmektedir. Zekat verilmemesinde, sürünün yakalanıp Manas’a verildiği görülmektedir.

k. Meşveret, Miras ve Maliyet

Türklerde miras hukukunun, ferdi mülkiyet esasına dayandığı daha önce ifade edilmişti. Bu mirasın paylaşma şekliyle ilgili şu bilgileri vermek gerekir; “Bütün Türkler, toprak ve diğer terekeyi, ok atmakla paylaşırlar. Mirasçı sayısına göre oklar hazırlanır, üzerlerine mirasçıların işareti konur ve sonra bu oklar bir çocuğa ya da yabancıya atılır. Herkes mirastan payını bu şekilde alır.” (Eröz, 1977: 54)

“Babamdan miras kalan / Kırk çorom şimdi kaçtı / Babamdan kalan mirasın / Attan gönlü kaldı mı? / Giyimden gönlü kaldı mı?” mısraları ile babadan miras olarak kırk çoro, at ve giysilerin kaldığı belirtilmektedir. Çadır, toprak ve diğer eşyaların mirası hakkında bilgi verilmemektedir.

“Çevrede ki halkını topladı / Benekli kısrak kesti / İmece için halkını topladı” mısraları ile halkın toplandığı, hep birlikte et yenilmesi için kısrak kesildiği görülmektedir. “İmece” olarak bahsedilen, halkın birbiriyle yardımlaşarak üretim yapılması için, daha çabuk, tez elden bitirilmesi için birbirine yardım eden bireylerin uyguladığı usuldür. Halk, görülüyor ki birlikte yardımlaşma ve dayanışma içindedir.

“Satıp yersen bir günlük / Sağıp yersen bin günlük / Kuşak bağlayıp düdür olayım / Kucaklaşıp dost olayım” mısraları ile faydanın gözetildiği, fırsat maliyetinin düşünüldüğü görülmektedir. Atın satılması durumunda parasının çok çabuk tüketileceği; ancak satılmaması halinde sütünden, derisinden, toynağından yararlanılırsa uzun süreli olarak faydasının devam edeceği belirtilmektedir.

l. Misafirperverlik

“Uzaktan konuk geldi de / Konuğu rahat ettirsin, de!” mısraları, temelde insanî varlığa saygıyı, misafirperverliği göstermektedir. Misafirin rahatı düşünülmektedir. “İpek, kadife” bölümünde de ayrıca değineceğimiz gibi misafirlerin rahatı için onların altlarına en değerli kumaşlar seriliyor. Bugün de devam eden bir gelenek olan misafire ve onun rızıkına ortak olunacağı anlayışı, onun rahatını sağlamaya ve ona ikramlarda bulunmaya yönelmektedir. “Misafir odası” bunun en güzel örneğidir.

“Beyli yerden geldiniz” ifadesi, her topluluğun bir ‘bey’inin varlığına ve orada kural, nizam, törenin olduğuna işaret eder. Akli ve töresi olan, gözetilen bir toplum idrakini yansıtır. Gelenlere, misafir ya da habercilere karşı takınılan tavır, bahsedilen kültür ürünüdür.

“Konuk alır seni önünde / Annem bağıdı-döölüt baybiçe” konukluğun ve konukseverliğin göstergesidir. Baybiçe

olarak adlandırılan ev sahibi kadındır. Annenin, misafire ev sahipliği yaptığı ifade edilmektedir. İnsanı saygının, toplumdaki karşılığı kadındır. Manevi kültürü oluşturan duygusal zekanın önemli bir örneği olan kadınlar, destanda toplumsal ilişkilerin yapıcı unsurudur. Manevi kültür öğelerinin, eski Türk toplumunda karşılığını kadınlar sunmuştur. Kültürdeki sürekliliği, kadınların tutumluluğu sağlamıştır.

“Ardından gelen malı yok / Sırtına yüklenmiş pulu yok / Kullanacak kulu yok / Ata binip geldim diyor / Kanıkey’e dünür olmaya geldim, diyor / Böyle horluk olur mu? / Böyle zorluk olur mu? / ... / Eli boş gelen dünürü / Kölelerine dövdür” diyerek hem misafir ağırlamak hem de dünürlük yani; yeni akraba ve dost olarak, ailenin ortağı olarak nitelendirilmektedir. Aile ve akraba müessesesinin önemi vurgulanmaktadır. Dünürlüğün bir kanununun olduğu, boş gelen dünürün hoş karşılanmadığı ifade edilmektedir.

m. Evlilik, Dünürlük, Akraba

Çin kaynaklarında, Kırgız düğünlerinin ihtişamlı olduğu ve bazen bin koyun kadar hediye verildiği ifade edilmektedir. Zira meşhur Türk atasözü “at beslenirken, güzel istenirken dikkat edilmelidir” ifadesi, Türklerin sosyal anlayışlarını ve dünya görüşlerini hala devam ettirdiklerinin örneğidir. (Eröz, 2014: 175-176) Evlilik kurumunun önemi, akrabalık ilişkilerinin sosyal ve ekonomik karşılığı destanda da dikkat çekmektedir. Bütün toplumlarda ailenin yerini hiçbir teşkilat tutmamıştır. Çocuğu yetiştirip topluma kazandırmada en başarılı kurum ailedir. Bu açıdan refahın sebebi, ailelerin kurulmasına bağlı görülmektedir. (Eröz, 1977: 77-81)

“Dünürlerin malı bir” ifadesi ile evlilik sonucu, yeni aile ve akrabalığın oluştuğundan hareketle, dünürlerin birbirleriyle yardımlaştığı ve müşterek bir hayatı paylaştığı vurgulanmıştır.

“Hücum ederim / İstetip kalın verdiren” mısralarındaki “kalın” ifadesi ‘başlık parası’ anlamına gelmektedir. Bu gelenek hala daha devam etmektedir. İslamiyet’te de “mehir”in varlığı ile devamlılığı dikkat çekmektedir.

“At ölürse, sağrı derisi vasiyet edilir / Ağabey ölürse, yenge vasiyet edilir” mısraları ile yengenin bakılacağı, onun da ailenin bir parçası olduğu ifade edilmektedir.

Kaçırma ya da savaşta ganimet alma yoluyla evliliklerin mümkün olduğu destanda görülmektedir. Ancak bu tür evlilikler makbul olmayıp; bu şekilde alınan kadınlar “baybiçe” (evin kadını, ev sahibi) olamamakta, “olco” (yani bir çeşit cariye) olarak kalmaktadır (Yıldız, 1995: 367). Bu bilgilerin ışığında, evliliğin ve evliliklerin nasıl gerçekleştiği gibi konuların önemi anlaşılmaktadır. Evlilik ile hem yeni akraba oluşumu hem de birlikte dostça müşterek bir hayatı yaşama arzusu evliliği önemli kılmaktadır.

n. İpek, Kadife, Çadır, Ayakkabı

Türklerde halı, kilim, döşeme, döşek, keçe dokumacılığı önemli bir yere sahiptir. Çobanların, seyyahların, elçilerin ve orduların giyiminden dolayı ayrı bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca, eski Türklerde giyim çeşitli tarzlarda oluşu, sosyal

statünün ve işbölümünün bir göstergesidir. Doğayla iç içe olan ve hareketli bir yapıya sahip olan bu toplumun savaşçı olması, iklime göre kendini koruma gereksinimi ve toplumsal ilişkiye verdikleri önem sebebi ile giyimdeki çeşitliliği fazladır. Yün, kumaş ve bezden çamaşırların kullanıldığı, destanda da sıkça ifade edilmektedir. Bu açıdan giyim, toplumsal münasebetleri kuran ve ayarlayan bir unsur olarak görülmektedir. (Kafesoğlu, 1992: 306; Ünal, 1977: 110) Destanda yiyecek ve giyeceklerle ilgili herhangi bir kıymet/fiyat belirten mısraya rastlanılmamıştır.

“Kökçö ak çadırını kurdurdu / İpek ve kadifeden / Altına yaygılar döşetti” mısraları, misafirin rahatlığı açısından bilgi vermektedir. Ayrıca, çadırın kurulması ile çadırlarda yaşamın sürdüğü ifade edilmektedir. İpek ve kadifenin kullanılması, hem giyim-kuşam hakkında bilgi vermekte hem de eğer ipekböcekçiliğinin yapıldığını göstermektedir. Ayrıca ipekböcekçiliğinin yapılmaması durumunda, bunların temini için ticaretin yaşandığı da bir iktisadi faaliyet göstergesidir.

“Barça ile balkı’nı altına serip koyunuz / Bulum ile butan’ı bacaklarına sarınız” mısralarındaki ‘barça’, ‘balkı’, ‘bulum’, ‘butan’ gibi kumaş çeşitlerinin çokluğu, kumaşçılık sektörünün bulunduğu göstermektedir.

“Kumaşa kadife ekleyip örtünüp / İnci boncuk’a mercan katıp takın / Pudraya allık katıp sürünüp” mısralarından, kumaşın yanında kadifenin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kadınlar tarafından inci-boncuk, süs eşyalarının kullanıldığı da ifade edilmektedir.

“İpekten seçme elbiseler giydi” mısrası ile Kanıkey’in ipekten elbise giydiği ifade edilmektedir. Toplumda ve özellikle kadınlar arasında ipek tercihi, talebini göstermektedir. Bu konu, “Ticari İlişkiler” başlığı altında ayrıca incelenmiştir.

“Çuuştal’dan gömlek bir tane var / Tuurbar’dan gömlek bir tane var / İpekli kumaştan gömlekten iki tane var / Diba kumaştan gömlek beş tane var / Başayı ipekliden gömlek altı tane var” mısralarında bahsedilen gömlek çeşitliliğinin fazla olması, kumaşın fazla olmasından ve ipeğin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca buradan anlaşılabilir ki toplumda giyime önem verildiği gibi kıyafette kalite ve çeşitlilik de bulunmaktadır. Giyim-kuşam mallarının fazlaca kullanıldığı ve tüketim mallarının detaylı olduğu dikkat çekmektedir. Bu aynı zamanda toplumsal ifade biçiminin bir başka özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Boz kesesini kuşanıp” mısraındaki “kese”, kuşağa bağlanan çakmak, kav vb. aletleri taşımak için kullanılan kını anlamına gelmektedir. Kayış kemere takılan bıçak kınından da bahsedilmektedir.

“Yük’ün önüne yıkıldı” mısraında “yük”ten kasıt; evin bir köşesine toplanmış olan yorganlar, yastıklardır. Bugün de hala “yükçük” dediğimiz ve kullandığımız bir alan vardır.

“Ak tabanlı cekeötük / Demir tabanlı üzengiye” mısralarında cekeötük olarak bahsedilen şey, ayakkabıdır. Ayakkabıya çok önem verilmektedir. Tabanın sağlamlığı da çok önemlidir. Sebebi muhtemeldir ki halkın dinamik bir hayat yaşayışıdır. Konargöçerlikten dolayı tabanın

sağlamlığı ayrıca vurgulanmaktadır. Dere, tepe ve vadilerde hayvancılık yapılmasından kaynaklı da önem veriliyor olabilir.

“Kaşka tabanlı kıymetli ayakkabıyı / Zayıf ayağına giyiyor.” mısralarında da yine ayakkabının önemine değinilmektedir.

o. Asker ve Ganimet

“Hediyeleşme” başlığı altında ifade edilen “beyi olan ülkeden geliyorum” mısrası, toplumsal ve uluslararası itibarın kaynağını işaret etmektedir. Beyin olması, halkın korunmasının ve gözetilmesinin bir temsilidir. Bu da bir orduyu gerektirir.

“Kafirin malını saçacağım / Kafiri sürgün kılacağım / Müslüman için kurtuluş olacağım” ifadeleri ile savaşçı olan bu toplumun, savaş sonrası ganimet elde ettiğini ve yağmalama yaptığını ifade edebiliriz.

“Ganimet aldım kaladan” mısrasında; ganimetin kaleden alınmasını bir orduyla mümkün olduğunu ifade edebiliriz. Kaynağının da hakan olduğu ifade edilebilir. Bireyler, kişisel olarak savaşıklarının atlarını, giyeceklerini alırken; kaleden alınan ganimetin ordudan olduğu anlaşılmaktadır.

“Sooga demek olcay yok, oğlum / Hızlı gidip tez dönmeli, oğlum” mısralarındaki olcay, ganimet anlamında kullanılmaktadır. Sooga ise, savaşta ya da avda elde edilen av hediyesidir. Savaşta elde edilen ganimet olmayınca hızlı bir geri dönüş yaşanmaktadır.

p. Avcılık ve Çobanlık

Destanın geçtiği coğrafya (çevre), yüksek ova, yayla ve dağ yamaçlarından oluşmaktadır. Bozkır coğrafyasının iklim şartları gereği çobanlık ve hayvan besicilik yapıldığı dikkat çekmektedir. Destanda da sıkça bahsedilen şölen ve eğlencelerde koyun, sığır, at gibi hayvanların kullanılması, bu mesleklerin önemine işaret etmektedir. Özellikle eski Türklerde “Tarım Bayramı” gibi bir de “Koyun Bayramı” yapıldığı görülmektedir. Bu maksatla koyun, sığır, at sahipleri ya da çobanları bahar aylarında bu bayrama hazırlanmaktadır. (Ünal, 1977: 106)

“Avladığım arkal, kılca, geyiktir / Karlı dağlarda yatıp mal topladım / Kanıkey refah görsün diye / Buzlu yamaçlarda yatıp mal topladım” mısralarından da anlaşılacağı üzere insanlar avla ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Bu av; bazen halkı için, bazen ailesi için, bazen de kendisi içindir.

“Fukaram sefa sürsün! diye / Dereli tepeli yerden yıllık aldım / Kırk çorom sefa sürsün diye” ifadeleri ile anlaşılan, buzlu yamaçlarda av ile toplanan mal fukaralar içindir. Bu durum sosyal dayanışma ve yardımlaşmanın bir göstergesidir aynı zamanda. Toplumda herkesin eşit veya aynı sınıfta olduğu düşüncesinden ziyade fukaranın olduğu da görülmektedir.

“Koyunlarımızı güden / Koyun çobanı kulun adı var / Deve güden bir kulu var” ifadeleri de; koyun ve deve güden, toplumun diğer bireylerinin hayvanlarını da güden çobanların olduğunu göstermektedir. “Kul”, hem süt emen tay hem de çocuklara sevgi ifade eden bir hitap şekli olarak

kullanılmaktadır. Burada kullanılan anlamı, çobanlık yapan çocukları var anlamındadır. Toplumdaki geçim kaynaklarının hayvanlar üzerinden kurulması da toplumun yaşadığı çevre ve kullandığı madde bakımından fikir vermektedir. Ağır coğrafi ve iklimsel şartların yaşandığı yüksek yerlerden bahsedilirken, diğer yandan ulaşım noktasında bir zorluktan bahsedilmeyişi de, yaşanan coğrafyanın ovalık ya da yamaçlık yerler olabileceğini düşündürmektedir.

q. Ticari İlişki

Türk devletleri komşu milletlere başta “at” olmak üzere canlı hayvan, et, deri, kösele (ayakkabı), kürk, hayvanî gıdalar satarken, karşılığında hububat ve giyim eşyası almıştır. (Kafesoğlu, 1992: 312) Türklerin, giyim eşyasını, hem kendilerinin yaptığı hem de diğer milletlerden aldığı düşünülürse, giyime verdiği önem dikkat çekmektedir.

“içine girip varayım / Malı sayıp yazayım / Malı helal kılalım / Parayı kağıda kaydettirip / Parayı helalleşip alalım” mısralarından hareketle; mübadelenin parayla gerçekleştiği, belli sayıda mal ile bu mala karşılık gelen paranın mübadelesi görülmektedir. Kayıt tutma işlemi, ticari ilişkilerin geliştiğini göstermesi bakımından önemlidir. Zira ipek elbise ve kumaşların kullanılması da, ticari ilişkilerin geliştiğinin bir göstergesidir. Toplumun ürettiği veya topraklarında bulunan mallarla yetindikleri anlayışı, destanda kısmen görülmektedir. Destan toplumsal ilişkilerin yoğunluğundan dolayı, kapalı bir toplum görüntüsü arz etse de dış ticaret faaliyetinin geliştiği de anlaşılmaktadır. Destanın belli mısralarında Taciklerden, Hintlilerden, Çin ve Rusya gibi ülkelerden ticari anlamda bahsedilmesi, dış ticaretin gelişmiş düzeyde olduğunun bir başka örneğidir.

“Çin ipeğinden ördürdü / Kamalar güzel olsun! diye / Kalaylatıp koydurdu” ifadelerinden Çin ile ticari ilişkilerin olabileceği ifade edilebilir. Kalay, bakır ustalarının ve bu iş alanının olduğu da kalaylatmak kelimesinden hareketle düşünülebilir.

“Hintlinin yurdunu inleteyim / ... / Tacik yurdunu derip toplayayım” mısralarından da Hintlilerden ve Taciklerden bahsedilmektedir. Siyasi ve iktisadi bir ilişkinin olduğu da düşünülebilir. Bu ülkeler ve bu ülkelerin siyasi ve iktisadi yapısı hakkında bilgilerin, haberciler tarafından öğrenildiği de destanda bahsi geçen konulardandır. Destanın oluştuğu coğrafyanın İpek Yolu’na yakın olması ve bu ticaret yolu üzerinden geçen kervan ve ya seyyahlardan, gezginlerden öğrenilme ihtimalinin de olduğu düşünülebilir. Zira bilinmektedir ki, İpek Yolu, Türklerin Çin ile ticaret rekabetlerinde şiddetli bir bölgedir. (Kafesoğlu, 1992: 312-313)

“Gün Han’a doğru akıyor / Ticaret yapıyor” mısrası da ticaretin gerçekleştiğine dair bilgi vermektedir.

“Hayvanların hesabını aldı / Parayı kağıda kaydetti / Para hesabını aldı” mısraları bize; paranın, mübadele aracı olarak kullanımının örneğidir ve o dönemde de muhasebe işlerinin gerçekleştiği, değiş tokuşun kaydedildiği ifade edilmektedir. “Parayı kağıda kaydetti” ifadesi ile ya ticaret kaydının tutulduğundan bahsedilmektedir ya da poliçenin uygulandığı ifade edilmektedir.

r. Ölçü, Zaman ve Para Birimleri

“Altmış tanap ak çadırı” mısrasında ki tanap; 1/6 hektar olarak kullanılmaktadır. Buradan hareketle çadırların toprak üstünde kapladığı yerin hesaplandığı görülmektedir. Ayrıca toprağın kullanımı açısından da önemli olduğu ifade edilebilmektedir. Bir hektarın belli bir oranının hesaplanarak yeni bir alan hesabına dönüşmesi, mülkiyet anlayışını göstermektedir.

“Künçülükten tüşçülük’e” mısrasında “künçülük”, bir günün uzunluğunu ifade etmekte; “tüşçülük” ise sabahtan öğleye yürümekle kat edilecek mesafeyi ifade etmektedir. Zaman aralıklarının kullanılması hem üretim hem de ticaret açısından önem arz etmektedir. Manas destanındaki olayların, ay yılına dayanan “12 Hayvanlı Türk Takvimi” ile takvimlendiğini de ifade etmek gerekir. (Kafesoğlu, 1992: 329) Takvim ve zaman birimlerinin varlığı, dakik bir hayata işaret ettiği gibi ticari faaliyetlerin varlığına da işaret etmektedir.

“Ak buulum ve tenge saçan kul / Serek kalkıp şöyle dedi” mısrasındaki tenge, bir para birimidir.

“Topçuluku bir tutam / Hepsini alacak kişi yok / Büçülük’ü bir tutam / Buulum’u alacak kişi yok” mısralarında ki tutam, dört parmak genişliğinde uzunluk ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Büçülük ise kadınların kullandığı zilyet eşyası, süs eşyasıdır.

s. Bitki ve İlaç

“Çiy iyleyen bir darım var” mısrasında çiy, hasır yapılan bir ot olarak; darı ise, ilaç olarak kullanılmaktadır. Bitkilerden faydalandığı ve bitkilerin hem ilaç yapımında hem de kullanılacak eşya yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“Buğday ile mısır karışık undan ekmeği” denilerek buğday ve mısırın yetiştiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda konargöçerliğin kısmen son bulduğu, kısmen de yerleşik düzene geçildiği ifade edilebilir.

“Toprağa ekin atayım” mısrası ile topraktan geçimin sağlandığı ve yerleşik düzene muhtemeldir ki sahip olunduğu ifade edilebilir.

SONUÇLAR

Çoğu zaman aktif, hareketli, mücadeleci, dinamik dönemler yaşayan Manas ve toplumunda, durağan olduğu gibi eğlencelerle de geçirilen dönemler yaşanmıştır. Savaşta kahramanlık göstermek kadar halkı ağırlamak, törenler yapmak, onlara ikramlarda bulunmak, yardımlaşma ve dayanışma içinde bulunmak, düşmana karşı itibarı korumak ve eğlenceler düzenlemek de işlenmiştir. Manas Destanı’nda aş-yoğ merasimi, dostluk ve insanların birbirleriyle ilişkileri, çeşitli sebeplerle düzenlenen toplantı ve törenler, halkın yaşadığı mücadeleler, savaşlar anlatılmaktadır. Atların insanlar kadar önemli olduğu ve insanlar gibi isimlerle anıldığı Manas ve toplumu, hem atlarla savaş hem de atlar vasıtasıyla oyunlar ve ekonomik faaliyetler de gerçekleştirmiştir. Mala önem vermeyen ve malını halkla birlikte yemeyi seven bu toplumda, sosyal yardımlaşma ve dayanışma gelişmiş ve diğerkâmlık halkın

kanunu olmuştur. Toplumda sosyal adalet ve dayanışmayı, toplumsal ilişkileri geliştiren ve mülkiyetin aşırılıklarını gideren potlaç, toy, yağma, yarış gibi eğlenceler sağlamıştır. Ekonomik bölüşüm de şölen, toy ve oyunlarla sağlanmıştır. Açlar doyurulmaya, fakirler ve muhtaçlar giydirilip yedirilmeye çalışılmış, insanlar arası münasebetler bunlarla artırılmıştır.

Toplumsal bilinç, yönetici erkin daha güçlenmesi için işbirliği ve dayanışma halindedir. Toplumda sosyal ve ekonomik statü, toplum menfaati için, toplumda alınan vazifeye göre oluşmaktadır. Toplumsal fayda sağlayan araçlar, ekonomide etkin üretim sağlayan araçlar olarak dikkat çekmekte ve ekonominin etkisi, toplumsal fayda sağladığı ölçüde değerlendirilmiştir. Buna örnek olarak; toplumda atın, altın ve gümüşten daha fazla değer görmesi gösterilebilmektedir.

Beyliklerin de bulunduğu bu dönemde, beyi olan ülkelerin yüceltiildiği ve buna göre bir nizamın uygulandığı görülmüştür. Bu beyliklerden geçen ve bu beylere uğrayan habercilerin, hem seyyah olabileceği hem ticaretle uğraşabileceği hem de habercilik için görevlendirilmiş olabileceği ifade edilmiştir. Kişinin kendisinden beklenen görevi yerine getirip getirmemesi de toplumdaki konumunu etkilediği ifade edilmiştir. İnsanlar arasında statü farkının bulunduğu da değinilmiştir. Kişiler, toplumda aldığı sorumluluğa göre değerlendirilmiş ve statü, ekonomik değil, toplumsal olarak değerlendirilmiştir. Ekonomi, sosyal organizasyonun, hısımlık bağlarının, hukukî münasebetlerin gerisinde kalmaktadır. Para, altın ve gümüş gibi kıymetli mallar, toplumsal ilişki ve faaliyetlerin gerisinde kalmaktadır.

Destanda, ne özel mülkiyeti reddeden ne de sosyal dayanışmadan yoksun bir toplum anlayışı vardır. Kapitalist ve sosyalist bakış açılarıyla destanın iktisadi zihniyeti tam manasıyla yorumlanamaz. Malın dağıtılması, harcanması toplumun refahı ve huzuru için uygun görülmüştür. Zenginlik, toplumun genel yapısını gösterecek şekilde ifade edilmemiş ancak kişilerin cömert oldukça zengin olduğu ifade edilmiştir. Zenginlik; halkıyla birlikte yemek ile ve onlar için harcamak ile yani cömertlik ve diğerkâmlıkla belirlenmektedir. Toplumun mala kayıtsız kalması gibi bir durum söz konusu olmasa da, kazançlarını halkıyla yemeleri, yemek ve yoğlarla dostluk ve akrabalık kurmaları, şölen ve eğlenceleri “bireyci” anlayışın oluşmamasını sağlamıştır. Ferdî mülkiyet, sosyal dayanışmaya yaradığı nispette meşru kalmıştır. Toplumun toplam mahsulü, hakanın elinde toplanmakta ve tekrar hakandan halka paylaştırılmaktadır. Toplum, töresi gereğince ihtiyacı kadarıyla yağmada bulunmaktadır.

Toplumun sosyo-ekonomik mefkûresi, ferdî mülkiyeti kaldırmaksızın, sosyal serveti toplum menfaatine sarf etmek üzere korumak ve üretmek olmuştur. Toplum, “nereye girse doyan / fakir geleni zengin eden / yalınayak geleni giyindiren / aç gelenin karnını doyuran / zayıf gidene semirten / ne etse ustaca eden / akçasını bolca veren” bir toplumdur.

Toplum hareketli, aksiyonist, dinamiktir. Aynı zamanda refah dönemlerinde ve savaşın olmadığı dönemlerde hareketlilik oluşturmak için oyun ve eğlencelerin düzenlendiği bir toplum olduğu dikkat çekmektedir.

Etrafındaki devlet ve beyliklerle siyasi ve iktisadi ilişkilerin bulunduğu da dikkat çeken unsurlar arasındadır. Ayrıca İpek Yolu'nun geçtiği bir bölgede bulunması da hem ticari kervanlarla hem yolcularla hem seyyahlarla münasebeti artırmış ve bu durum habercilerin oluşmasına sebep olmuştur.

İnsanın psikolojik durumu, insanın insanla münasebetleri, dostluk ve bağ kurma ilişkileri çok gelişmiş olan bu toplumda, sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın, birlikte yaşamının zorluğundan değil güzelliğinden faydalanan, özel mülkiyeti reddetmeyen, bireyciliği aşağılayan, cömertlikte yarışan, refah dönemlerinde eğlenen ve mücadeleci bir anlayış hakimdir.

KAYNAKLAR

Alpısbayev, K. (1995). Kazak Alimlerinin İncelemelerinde Manas Destanı. F. Tamir (Dü.), Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Caynakova, A. (1995). Manas Destanında Nesillere Uzanan Mefhumlar ve Destanın Tarihle İlişkisi. P. D. Gürsoy-Naskali (Dü.) içinde, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas. TDK Yayınları.

Enginün, İ. (1995). Manas Destanında Şehir ve Bozkır. P. D. Gürsoy-Naskali (Dü.) içinde, Bozkırdan Bağımsızlığa Manas. TDK Yayınları.

Eröz, M. (2014). İktisat Sosyolojisine Başlangıç. Ötüken Yayınları.

Eröz, M. (1977). Türk Kültürü Araştırmaları. Kutluğ Yayınları.

Gökbalp, Z. (2015). Türk Medeniyeti Tarihi. Ötüken Yayınları.

Gülensoy, P. D. (2002). Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile). Akçağ Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1992). Türk Millî Kültürü. Boğaziçi Yayınları.

Nef, J. U. (1970). Sanayileşmenin Kültür Temelleri. Erol Güngör (Çev.). Milli Eğitim Basımevi.

Oğuz, M. Ö. (1995). Destandan Hikayeye, Bozkır Medeniyetinden Yerleşik Medeniyete Geçiş Açısından Manas. Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Polanyi, K. (2017). Büyük Dönüşüm – Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri. Ayşe Buğra (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Sayar, A. G. (2007). Bir İktisatçının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener. Ötüken Yayınları.

Sertkaya, O. F. (1995). Manas Destanı ile Kırgız Yazıtlarının Karşılaştırılması. Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Şakeeva, Ç. (1995). Manas Destanında ki İnsan Davranışının Psikolojik Analizi. R. Abdykovlova (Dü.), Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Tural, S. (1997). Dünyanın Ortak Değerleri Yahut Ortak Değerler Dünyası. O. A. Budak (Dü.), Manas 1000 Bişkek Bildirileri (26-31 Ağustos 1995). içinde Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Türkdoğan, O. (1983). Millî Kültür, Modernleşme ve İslam. Üçdal Neşriyat.

Türkmen, F. (1995). Manas Destanı ve Anadolu'da ki Bazı Adet ve İnanmalarla İlişkisi. Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Ülgener, S. (1983). Zihniyet, Aydınlar ve İzmler. Mayaş Yayınları.

Ülgener, S. (1981). Dünyü ve Bugünü ile Zihniyet ve Din - İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı. Der Yayınları.

Ünal, T. (1977). Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi. Belirtilmemiş.

Yıldız, N. (1995). Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller. TDK Yayınları.